

Gergely Anna: A székesfehérvári és Fejér megyei zsidóság tragédiája (1938–1944)

Vince Kiadó, Budapest, 2003. 293 old.,
2495 Ft

Randolph L. Braham nagy ívű szintézise a magyarországi vészorszakok történetéről már másfél évtizeddel ezelőtt, első hazai kiadásának megjelenésekor feladta a leckét a magyar történészeknek. A tény, hogy a vidéki zsidóság 1944-es üldöztetéseinek történetét elsősorban külföldi archívumokban végzett alapkutatásaira, valamint feldolgozásokra építette, eleve kijelölte a feladatot: a magyar levéltárakban található, nagyrészt feldolgozatlan források alapján kell kiegészíteni, alátámasztani, szükség esetén korrigálni az addigi szakirodalom és a nagymonográfia megállapításait. (Randolph L. Braham: *A magyar Holocaust. I–II.* Gondolat–Blackburn International, Bp.–Wilmington, 1988; Uő: *A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. I–II.* 2., bőv. és átd. kiadás. Belvárosi, Bp., 1997.) Azóta jelentősen gyarapodott a magyar zsidóság történetével kapcsolatos publikációk száma, azonban csak egy kis részük a magyar és nemzetközi kutatás kontextusába illeszkedő, széles forrásbázisra támaszkodó, kritikai szellemű munka. A helytörténeti feldolgozások többnyire az eddig megjelent szakirodalomra, másodlagos forrásokra támaszkodtak, ritkán tettek kísérletet levéltári „mélyfúrásokra”.

A zsidóellenes intézkedések végrehajtása – a zsidótörvényektől a totális kifosztáshoz vezető 1944 tavaszi rendeleteken át a gettók létrehozásáig – a helyi közigazgatás alapegységeire, a vármegyékre, illetve a nekik alárendelt szervekre hárult. Az áldozatok gettóba, majd gyűjtőtáborba terelése, őrzése, motozása során a főszerep városokban a rendőrségnek, vidéken a csendőröknek jutott. Működésük, szerepük rekonstruálásához elsőként

a megyei levéltárakban található közigazgatási iratanyagot kell kérdőre vonnunk, és ennek alapján megírni egyes megyék, járások, települések történetének ezt a specifikus epizódját. A teljes kép kialakításához, a szemtanúk, áldozatok szerepének árnyalt értékeléséhez szükség van fővárosi levéltárakban található iratok (központi közigazgatás, rendvédelmi szervek, zsidó szervezetek iratai) és egyházkerületi levéltárak anyagának tanulmányozására is, de a kutatás fókuszja egy adott megye levéltárára kell hogy irányuljon. Egy vármegye holokausztját feldolgozó monográfia nem csupán helyi érdeklődésre tarthat számot, mert közelebb vihet olyan alapkérdések megválaszolásához – mint a magyar hatóságok és a lakosság felelőssége, az egyházak szerepe, az üldözöttek magatartása, a zsidó vagyon sorsa –, amelyekkel kapcsolatban korántsem beszélhetünk egységes álláspontról, tudományos konszenzusról.

Gergely Anna könyvének címe és terjedelme hasonló vállalkozást, a Fejér vármegyei zsidóság üldöztetései monografikus feldolgozását ígéri az első zsidótörvénytől a deportálásokig. Székesfehérvár és a környező települések zsidó közösségeinek lakosságon belüli arányszámukat és gazdasági-társadalmi súlyukat tekintve sem volt különleges jelentősége. A téma elsősorban nem is ezért, hanem a város kiemelt ideológiai szerepe és belpolitikai életének sajátosságai miatt érdemel figyelmet. A politikai katolicizmus egyik bölcsőjének számító püspöki székhely a harmincas évek elejétől a kormánypárt erős bázisává vált. A német megszállást követően itt különösen éles politikai küzdelem bontakozott ki a kormánypárt erői és az előretörő szélsőjobb között. A kormányzóhoz és az addigi kormányhoz hű tisztviselők helyét ekkor országszerte elsősorban az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártja tagjai foglalták el. Székesfehérváron viszont kivételképpen a nyíltan nemzetiszocialista szimpatizáns – és megrögzött antiszemita – dr. Toldi Árpád csendőrezredes, Baky László államtitkár pártfogoltja került a főispáni székbe. A Toldi és a régi politikai establishment konfliktusa jól példázza a Horthy-rendszer hatalmi elit-

je, illetve a nácibarát szélsőjobb nézetait a zsidókérdésről és szerepüket a „végső megoldás” folyamatában.

A kötet szerkezete és a bevezetőben felvázolt célkitűzések alapján széles szakirodalmi bázisra, levéltári forrásokra és visszaemlékezésekre támaszkodó, részletező összefoglalás várható, amelyben különös hangsúlyt kap a helyi zsidóság társadalomszerkezetének és a hitközségek belső életének ismertetése, valamint a gettósítás és deportálás technikai lebonyolításának, az üldözöttek szenvedéseinek bemutatása. A tetszetős küllemű, gazdagon illusztrált kötet olvasója ettől kezdve közel két és félszáz oldalon keresztül nagyrészt hiába várja az „ígéret” teljesülését, és temérdek információ, adat ellenére számos kérdése, kételye megválaszolatlan marad.

Bár a szerző előlíróban hangsúlyozza a levéltári iratanyag feltárásának fontosságát, feldolgozása során mégsem ennek a forrástípusnak, hanem személyes visszaemlékezéseknek, memoároknak jut döntő szerep. Gergely Anna számos szemtanú, túlélő felkutatásával, levelezés és interjúk révén hatalmas mennyiségű, az idézetek tanúsága szerint tartalmas, komoly információértékű *oral history* anyagot gyűjtött össze, és ezeket egészítette ki, vetette össze a túlélőknek közvetlenül a háború után a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság jegyzőkönyveiben rögzített tanúvallomásaival.

Ezek a források elsősorban a holokauszt közösségi emlékezetének megőrzése és kegyeleti szempontok miatt felbecsülhetetlen értékűek. Oktatási segédanyagok és néprajzi-antropológiai elemzés bázisaként is szolgálhatnak, de egy történeti monográfiában is lehet létjogosultságuk. Páratlan lehetőséget nyújtanak arra, hogy egy sajátos mikrotörténelmi közeget eltérő nézőpontból közelítsünk meg, ezzel az értelmezés olyan rétegeit is feltárva, amelyek a „hagyományos” történetírói módszer számára rejtve maradnak. A különböző korokban született vallomások, emlékezések komparatív elemzéséből sokat megtudhatunk egyebek mellett az egyéni és közösségi emlékezet működéséről, a „hivatalos” – történészi, politikai – értelmezésekhez való vi-

szonyáról, az emlékezők identitásának meg-, illetve újrakonstruálásáról. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ezek az anyagok kiváltanak, helyettesítenek a szintén nélkülözhetetlen levéltári alapkutatásokat. Szükséges, hogy kiterjesszük a kutatás horizontját és módszereit, de ettől még nem kerülhető meg az első lépés: minél pontosabban, hitelesebben leírni, mi is történt 1944 nyarán a vidéki Magyarországon. Ha pedig történeti monográfiát írunk, nem szabad elfeledkezni arról, hogy az *oral history* források önmagukban a legszubjektívebbek közé tartoznak. Csak más adatokkal együtt, azokkal ütköztetve, igen szigorú forráskritika mellett alkalmazhatók.

A szerző többször hivatkozik a levéltári források hiányára. Való igaz, hogy fontos iratok semmisültek meg Fejér megyében, köztük az 1944-es évből a vármegyei és a városi főispáni hivatal teljes anyaga, az alispán elnöki és bizalmas iratai. Ezeket viszont részben rekonstruálni lehet kisebb közigazgatási egységek irataiból, amelyeket igen felületesen (polgármesteri, főszolgabírói, pénzügyigazgatósági iratok) vagy egyáltalán nem (községek iratai) használt fel. Alaposabban fel kellett volna tárnunk a háború utáni népbírói perek, népügyészeti és igazoló eljárások anyagát is. Ezek esetében, mint arra a bevezető is utal, szintén kettőzött figyelem és szkepszis ajánlott, de mégsem nélkülözhető források, annál is kevésbé, mert másolatban gyakran megőriztek utóbb elvesztett eredeti iratokat.

A szubjektív kútfők túlsúlya mellett a feldolgozás módját is problematikusnak látom. A szerző ritkán és szükséztlenül tesz kísérletet a forrásanyag beható elemzésére, az adatok szintetizálására. Ehelyett szinte minden szövegrészben a szubjektív hangvételű, szépirodalmi betétekkel, személyes emlékekkel átszótt leírások dominálnak. A visszaemlékezéseket és feldolgozásokat nagy terjedelemben, egy helyütt (194–199. old.) öt oldalon keresztül idézi, adataikat többnyire érdemi forráskritika nélkül fogadja el. A komparatív szemlélet szinte teljes hiánya miatt számos adat a „levegőben lóg”: az önmagukban álló információknak így nincs bizo-

nyító erejük. Alig van példa az eltérő álláspontok tömör összefoglalására, ütköztetésére, hipotézisek felállítására, önálló véleménynyilvánításra.

Indokolatlanul vázlatosra, felületesebbre sikeredtek a bevezető fejezetek. A történeti előzmények bemutatása – képek nélkül alig több mint tíz oldal terjedelemben – az 1920 és 1941 közötti magyar történelem általános összefoglalásában merül ki, a helyi társadalmi, gazdasági, politikai viszonyokról alig tudunk meg valamit. Abszurd érv, hogy a zsidótörvények és -rendeletek végrehajtását azért nem tárgyalja a munka, mert a zsidók javainak szétosztása „zömében a nyilas időszakra esik” (15. old.). A zsidó tulajdon államilag irányított elablása a Szálasi-puccs idejére lényegében már végbement, még akkor is, ha a folyamatot jogilag lezáró utolsó fontos rendeletet, amely minden zsidó vagyontárgyat állami tulajdonná nyilvánított, a nyilas kabinet adta ki. Az események értékelése szempontjából ez sokkal lényegesebb, mint az a tény, hogy a zsidó javak értéktelenebb részének tényleges felhasználása, elosztogatása sokáig elhúzódott. Társadalomtörténeti elemzés helyett csak a felekezeti (1941) és a foglalkozási megoszlásról (1930) sorakoztat fel néhány adatot a szerző, térbeli és időbeli összehasonlítás nélkül, szinte alig kommentálva (33–35. old.)

Sokkal alaposabban, részletetekben, közel kilencven oldalon ismerhetjük meg a székesfehérvári, illetve a Fejér megyei hitközségek kulturális és hitéletét, intézményrendszerét, karitatív tevékenységét. Rabik és hitközségi vezetők aprólékos részletességű portréja után a XI. izraelita községkerület és az egyes hitközségek belső életének rajza következik, túlnyomórészt feldolgozásokra, visszaemlékezésekre és a sajtóra, elsősorban a *Községkerületi Értesítő* című felekezeti lapra építve. Az idézetekből sokat megtudunk arról a küzdelemről, amelyet a zsidó vezetők folytattak a közösségek belső kohéziójának, öntudatának erősítése, a fiatalok nevelése, a zsidótörvények hatásainak enyhítése érdekében. Életszerű képet kapunk a zsidó intézmények, egyesületek működéséről, hétköznapijairól, a vallási szokásokról.

A kisebb közösségek bemutatásakor az a nyolc hitközség kap külön alfejezetet, ahol később gettót hoztak létre. Ez a két kritérium azonban nem feltétlenül függ össze: az úgynevezett gettórendelet a tízezernél nagyobb lélekszámú településeken tette lehetővé, illetve írta elő elkülönített lakónegyed létesítését, tekintet nélkül a helyi zsidó közösség létszámára vagy vallási és kulturális jelentőségére. A hitközségek XX. század előtti történetére, a betelepülés, az integráció kérdéseire, a demográfiai változásokra vonatkozólag a szerző csak néhány elszórt adatot közöl. Ezek esetében a *Zsidó Lexikon* és egyéb feldolgozások helyett inkább a népszámlálások és az egyházmegyei összeírások adataira kellett volna támaszkodnia.

Ugyanakkor elsősorban a szövegrész szemléletmódját tartom kifogásolhatónak. Olyan képet alakít ki az olvasóban, mintha a helyi zsidóság az alapvetően és kizárólag ellenséges környezetben szeparáltan élő, a kultúra, a közösségi élet és a vallás elefántcsonttornyába menekülő társadalmi csoport lett volna. Ez még a szekularizáció és integráció alacsonyabb fokán álló, hagyománykövető hitközségekről szólva is torz, részgazságot tartalmazó kép. Ha igaz is, hogy a Fejér megyei zsidóságot az átlagosnál jobban szorongatta a radikalizálódó politikai légkör és a vezetés bürokratikus antiszemitizmusa, a környezetébe szorosan integrálódott zsidó közösség élete – a zsinagóga, az iskola falain kívül is – tovább folyt. Jelentős részük nem volt vallásos, a hitközséggel csak formális kapcsolatban állt.

Az elszegényedés, a pozícióvesztés mértéke is igen változó volt, például a zsidótörvények után is jól működött, sőt prosperált a nagyobb zsidó cégek, vállalkozások jelentős része, továbbra is éltek a zsidó és nem zsidó elit közötti szoros társadalmi, gazdasági, rokoni kapcsolatok. Nem tudunk meg szinte semmit a kiterések, vegyes házasságok, névváltoztatások, az iskoláztatás és egyéb szociokulturális mutatók dinamikájáról, a zsidótörvények hatásáról, a helyi zsidók gazdasági helyzetéről, közéleti és politikai tevékenységéről, belső konfliktusairól.

A zsidóság önvédelme, a zsidó tanácsok működése és a keresztény

egyházak felelőssége a holokauszt-szakirodalom legkényesebb, legtöbb vitát kiváltó pontjai közé tartozik. A szerző, nagyon helyesen, külön fejezeteket szentel ezeknek a kérdéseknek, de alapos kidolgozásukra már nem maradt energiája.

A levéltári források hiányára hivatkozva nem vállalkozik a helyi zsidó tanácsok szerepének értékelésére, helyette általános és igen szűkszavú áttekintést nyújt a kérdéstről. A zsidó vezetőkről a szakirodalom – legalább Molnár Judit kutatásai, Schmidt Mária dokumentumgyűjteménye (Molnár Judit: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkörületben*. Cserépfalvi, Bp., 1995; Uő: *A Magyar Zsidók Központi Tanácsának megalakulása, működése (1944. március 20. – július 7.)*. In: *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből*. Szegedi Zsidó Hitközség, Szeged, 2000; Schmidt Mária (szerk.): *Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács*. Bp., Minerva, 1990) – és esetleg a háború utáni peranyagok alaposabb szemügyre vétele révén plasztikusabb képet kellett volna rajzolni. Részletesebb adatok, elemzések nélkül a szkeptikusabb olvasó nehezen hiszi el, hogy a hitközségi szervezet a német megszállás előtt „kiválóan működött”, és vezetőit mindvégig a „tények pontos feltárása, elemzése” jellemezte (62–63. old.). Szerintem nem sértjük meg az áldozatul esett zsidó vezetők emlékét, ha a szűkre szabott mozgástérben kifejtett tevékenységüket, választási lehetőségeiket, tragikus szerepüket árnyaltan, netán kritikusan mutatjuk be. Így, ebben a formában jobb lett volna inkább lemondani erről a fejezetről.

Az üldöztetésre adott válaszreakciók két szélsőséges módját – kívándorlás, öngyilkosság – a szerző röviden, jól mutatja be, de fontos lett volna szót ejteni más magatartásformákról is. A hitközségek történetét tárgyaló részből is kimaradt, hogy a túlélési stratégiák sorában a belső kohézió erősítésén túl az utolsó pillanatokig nagy szerep jutott az asszimiláns álláspontnak, a magyar államhoz való feltétlen lojalitás bizonygatásának is.

Az egyházak szerepéről szólva Gergely Anna lényegében csak a többségi

katolikus egyházat értékeli, elsősorban Shvoy Lajos püspök levelezése és pásztorlevelei alapján. A kiválasztott idézetek tömören, jól foglalják össze a püspök álláspontját a zsidókérdéssel és a kikeresztelkedésekkel kapcsolatban. Noha határozottan – a nyilas uralom idején hősiesen – elhatárolódott a fajvédő, náci eszméktől, mindvégig előítéletes gondolkodás, „korlátozott” antiszemitizmus jellemezte. Elsősorban a konvertiták érdekében lépett fel, őket is üldözőik mellett a „megtérsért bosszút álló zsidó vallású társaiktól” és a Zsidó Tanácstól féltette (206–207. old.). Talán külön is lehetett volna hangsúlyozni, hogy Shvoy – a magyar egyházi vezetők többségéhez hasonlóan – nem a zsidóüldözés tényét, csupán annak embertelen módját kifogásolta. Az egyházak főpásztorai még a deportálás napjaiban is a pásztorlevél politikailag megfelelő szövegezésén vitatkoztak. A szerző jó érzékkel választotta ki egy fehérvári katolikus hívőnek a püspökhöz intézett levelét, amely tanulságos, megrázó erejű információ a lakosságnak a zsidókérdésben elfoglalt álláspontjáról, magatartásáról. Kár, hogy nem kommentálta, illetve idézte bővebben ezt az értékes forrásanyagot (205. old.).

A protestáns egyházakról csak annyit tudunk meg, hogy Shvoy szerint „elfogult és rosszigundulátú” propagandát folytattak (209. old.) – a szerzőnek utalnia kellett volna rá, mit értett ezen a főpap –, hogy helyi lelkészeik „jobboldali, nyilas” beállítottságúak voltak, és emiatt nem is kerestek meg zsidókat. Legalább a név szerint is említett két protestáns lelkész népbírói peréből, írásaiból idézni kellett volna egy ilyen súlyos vád alátámasztásához (207. old.). A kitérni vágyó zsidók egyébként túlnyomórészt a többségi egyházba törekedtek. A református és evangélikus egyházi levéltárakban végzett kutatómunka szakszerűbbé, árnyaltabbá tehetné volna e fejezet leírásait.

A hitközségtörténeteknél kisebb terjedelemben, közel 70 oldalon tárgyalja a dolgozat a gettósítás és deportálás helyi eseményeit, elsősorban a feldolgozások adataira és memoárookra építve. Jó, hogy ezen belül külön fejezetben esik szó a sárbogárdi járás zsidóságának sorsáról, mert az

másik deportálási zónához tartozott. A szakirodalmi tényanyagot itt alapsabban és részletesebben foglalja össze a szerző, több figyelemre méltó, új adatot is közöl. Helytálló megállapítások mellett azonban téves következtetések, fél igazságok, hibás általánosítások is szép számmal találhatók a szövegben.

Csak néhány példát említek: aligha valószínű, hogy a Gestapo egységei már március 20-án elkezdtek a bodajki zsidóság összegyűjtését. Itt feltehetőleg a március végén megindult letartóztatásokra emlékszik a szemtanú (144. és 147. old.). A szerző szerint a közigazgatás alsó szintjein a háború miatti létszámhiány és szakszerűtlenség jelentősen hozzájárult a zsidóellenes rendelkezések szolgáiban pontos végrehajtásához (120. old.). A hangsúly éppen ennek ellenkezőjén van: a közigazgatás felsőbb rétegeinek szakszerűsége, precizitása, a népi gépezet szolgálatába állított hivatali gyakorlata – és feltétlen engedelmesége, mint azzal Bibót idézve a szerző is egyetért – pecsételte meg a magyar zsidók sorsát. Csitáry G. Emil polgármester 1945 után írt emlékiratain kívül mással is alá kellene támasztani, hogy Székesfehérvár első embere liberális, zsidóbarát beállítottságú volt (125. old.).

Jól sikerült rész a zsinagógák és egyéb közösségi épületek sorsával foglalkozó fejezet. A szerző találóan állapítja meg, hogy a zsinagógák sorsa „önmagában is metaforikus erejű” (15. old.). A székesfehérvári neológ zsidók temploma már 1938-ban sajátos „kulturharc” tárgya lett. A hatóságok igyekeztek elérni, hogy lebontsák az Eucharisztikus Világkongresszus központi rendezvényeinek otthont adó Romkert fölő magasodó zsinagóga két jellegzetes tornyát, arra hivatkozva, hogy azok megbontják az egyházi ünnep összképét, és sértik a hívők vallásos érzéseit. A közösségek fizikai megsemmisítése után az üldözökre tárgyi emlékeiket, a zsidó vallás és kultúra emlékhelyeit is el akarták pusztítani. Az események precíz regisztrálása mellett néhány értékelő megjegyzést is megért volna az a tény, hogy a zsinagógákat végül mégsem ekkor, hanem csak a negyvenes évek végén tették a földdel egyenlővé,

akárcsak az ország számos más pontján. El lehet gondolkodni azon, hogy a felújításhoz szükséges anyagi források hiánya mellett vajon nem játszott-e ebben közre valamiféle kollektív büntudat és amnézia, a népi társ emlékezetétől való megszabadulás kényszere is.

A kötet technikai kivitelezése színvonalas, az illusztrációs anyag bőséges és informatív. A közel száz archív felvétel, a levéltári dokumentumok és hitközségi pecsétek másolatai mellett tucatnyi térkép is segíti az olvasót. A zsidóság településen belüli elhelyezkedéséről még néhány ábrát, a megélvőkhöz legalább egy-két elemző megállapítást mindazonáltal jónak tartanék. A szövegben a szerző helyesen korrigálja Ságvári Ágnes holokauszt-térképének (Ságvári Ágnes [szerk.]: *Holocaust Magyarország, 1944*. Sollun, Bp., 1994) hibáit, saját térképvázlatának elkészítésekor viszont maga is figyelmetlenül járt el: az 1944-es gettóközpontokat bemutató térképen nem Fejér megye korabeli, hanem mai állapota látható, így azon többek között szerepel a Veszprém megyei Enying és környéke, valamint Dunaújváros is (141. old.).

A szöveget emellett vázlatos időrendi áttekintés, a vármegyei áldozatok névlistája – ezt jobb lett volna települések szerint betűrendben közölni –, földrajzi és személynév-mutató egészíti ki. Szaktudományos igényű műben talán szerencsésebb lett volna egy annotált névmutatót készíteni, és itt foglalni össze a kötetben tárgyalt személynév-életrajzát. Ezzel kiváltható lett volna a biográfiai adatok lexikonszerű, indokolatlanul terjengős felsorolása a főszövegben, továbbá a terjedelmes, az olvasást nehezítő lábjegyzetek többsége is.

Teljes zűrzavar uralkodik a cionista vezetők mentőakcióival kapcsolatos szövegrészekben, a szerző többek között összemosza az úgynevezett strasshofi mentőakciót – amelynek keretében több mint 15 ezer vidéki zsidót Birkenau helyett ausztriai munkatáborokba vittek – a prominens zsidók egy csoportjának megmentésével (az úgynevezett Kasztner-vonattal). Előbbiről legalább a szakirodalom alapján jó lett volna bővebben szólni, hiszen az alku eredetileg a III. zónabeli (ide tartozott

Székesfehérvár is) transzportokra vonatkozott (172. old.).

Óvatosabban illenék bánni a politikai, ideológiai minősítésekkel, hiszen ezek lényeges szemléletbeli kérdéseket takarhatnak. Durva csúsztatás például, hogy a Darányi-kormány zsidóellenes politikájának logikája „tökéletesen megegyezett” a náci „nemzetiszocialista, fasiszta” érvrendszerével (52. old.). A „nyilas” jelző néhol elhamarkodott osztogatása helyett pedig kulcsfontosságú lett volna behatóan elemezni a szélsőjobboldali mozgalmak szerepét a helyi eseményekben. A szerző például több helyütt említést tesz a zsidók gettóba szállításában, motozásában közreműködő nyilas párttagokról. Azt azonban nem tudatja az olvasóval, hogy ez országos viszonylatban kivételszámra ment, és máshol még a zsidók deportálásával kapcsolatos részfeladatokban sem jutott szerep a nyilas és nemzetiszocialista pártok vidéki szervezeteinek. Ezzel akaratlanul is tovább erősíti azt a széles körben elterjedt nézetet, hogy a náci gépezet kiszolgálása elsősorban egy szűk politikai kisebbség felelőssége.

Nem értek egyet a szerzővel abban sem, hogy a helyi döntéshozók felelősségének beható vizsgálata „kívül esne a történettudomány körén” (122. old.). A történéshozó valóban nem feladata az erkölcsi ítéletalkotás és leckéztetés, de a leírás, helyzet-elemzés, véleményalkotás igen. A helyi események megítélése szempontjából például részletesebben kellett volna tárgyalni a konzervatív vezetők, elsősorban Thaisz alispán és Hóman Bálint konfliktusát az új főispánnal, alaposabban utalva Glatz Ferenc tanulmányára, illetve azt újabb adatokkal kiegészítve. (Glatz Ferenc: Hóman Bálint és a nemzetiszocialisták összeütközése Székesfehérvárott 1944-ben. *Fejér Megyei Történelmi Évkönyv*, 4 (1970), 181–202. old.)

Az elmondottakat összegezve felvetődik az a jelen kritika tárgyán túlmutató kérdés, hogy a holokauszt-kutatás ügyét mennyiben lendítik előre az eddigi eredményeket jó esetben korrekt módon összefoglaló, de továbbfejlesztésükre, bírálatukra, új források feltárására nem törekvő, ezért ismereteink jelentős bővítésére,

a meglévő tévhitek eloszlatására alkalmatlan munkák. Ha a szakma nem támaszt magas követelményeket a vészkorszak magyarországi részletkérdéseinek, helytörténeti vonatkozásainak feltárásával szemben, akkor tovább mélyülhet a szakadék a nagy mennyiségű feldolgozatlan forrásanyag és az alapos vizsgálatok látszatát keltő – olykor a túlzott figyelmet vádját is kiváltó – jelentős mennyiségű publikáció között. Általánosságban és röviden megfogalmazva: nem izoláltan, hanem csakis az adott térség vagy település társadalom-, gazdaság- és kultúrtörténetének kontextusában, a zsidóságot, a befogadó közösséget és a kettő viszonyát komplex és komparatív módon elemezve szabad és kell hitelesen, hatásosan bemutatni azt a pótolhatatlan veszteséget, amely a zsidóság elpusztításával a szűkebb hazát és az egész magyar társadalmat érte.

CSŐSZ LÁSZLÓ

Kovács András (szerk.) Zsidók a mai Magyarországon: az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése

ANGELUSZ RÓBERT, KOVÁCS ANDRÁS,
LADÁNYI JÁNOS, STARK TAMÁS,
TARDOS RÓBERT

Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2002. 162 old., 1900 Ft (Múlt és Jövő Könyvek)

Stark Tamásnak a kötetben szereplő tanulmánya 440 ezer és 550 ezer közé becsli a vészkorszakban elpusztult magyarországi zsidók számát. Az itthoni túlélőket és visszatérteket 190 ezer és 260 ezer közé. Hogy erről